Zespół Lubelskich Parków Krajobrazowych
www.parki.lubelskie.pl

lubelskie
Smaczy życie!

WFOŚiGW

Publikacja dofinansowana
ze środków Wojewódzkiego
Funduszu Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej
w Lublinie

SOBIBORSKI PARK KRAJOBRAZOWY

SOBIBORSKI
PARK KRAJOBRAZOWY

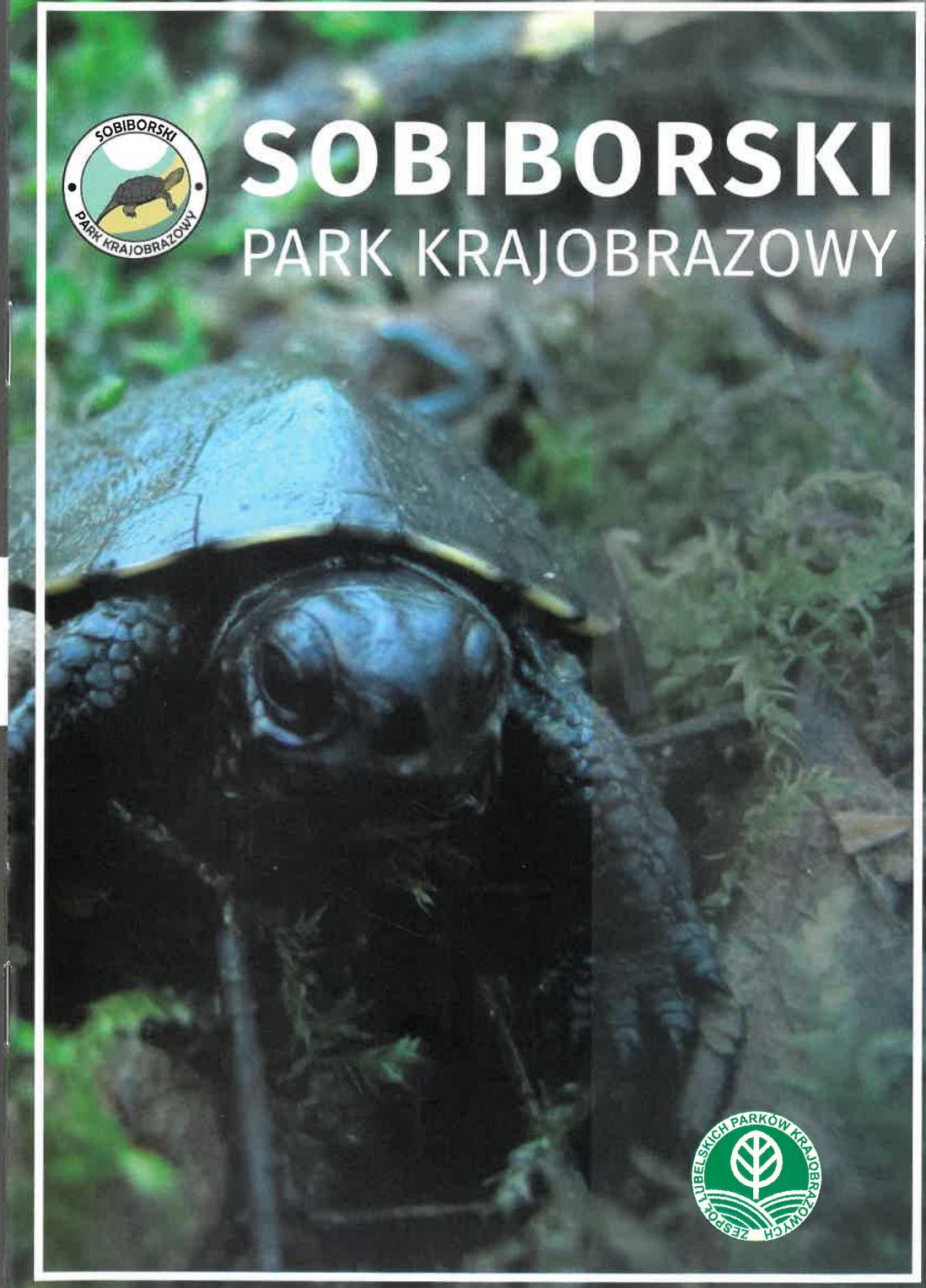

ZESPÓŁ LUBELSKICH PARKÓW KRAJOBRAZOWYCH

SOBIBORSKI
PARK KRAJOBRAZOWY

« **Sobiborski Park Krajobrazowy** znajduje się na pograniczu wspomnianych rezerwatów biosfery. Park utworzono w 1983 roku jako ogniwo pierwszego w Polsce systemu obszarów chronionych dawnego województwa chełmskiego. Administracyjnie park położony jest na terenie powiatu włodawskiego w gminach: Hańsk, Wola Uhruska i Włodawa. Natomiast fizjograficznie leży we wschodniej części Równiny Łęczyńsko-Włodawskiej. Zajmuje on powierzchnię 11 045 hektarów. »

Łabędź biały, fot. M. Zieliński

Jezioro Białe Włodawskie, fot. archiwum ZLPK

SOBIBORSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Położenie i ogólna charakterystyka obszaru

Sobiborski Park Krajobrazowy położony jest na Polesiu, w krainie mającej w skali Europy wyjątkowe walory przyrodnicze i kulturowe. Geograficznie region jest częścią Niżu Wschodnioeuropejskiego i rozciąga się na obszarze Rosji, Ukrainy, Białorusi i Polski. Krajobrazowo Polesie stanowi rozległą i płaską równinę charakteryzującą się duża ilością terenów bagiennych powstałych w wyniku powolnego spływu wód. Trudno dostępne tereny, słabe zaludnienie i rolniczy charakter regionu pozwoliły na zachowanie mało przekształconego środowiska przyrodniczego.

Wyjątkowość Polesia wpłynęła na decyzję UNESCO o nadaniu mu w dniu 30 kwietnia 2002 roku statusu Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie", który otrzymują tylko obszary o wybitnych w skali światowej walorach przyrodniczych i kulturowych, gdzie ochrona przyrody i użytkowanie gospodarcze tworzą unikalny i wzajemnie zharmonizowany układ. W tym samym dniu powstał „Szacki Rezerwat Biosfery" na Ukrainie, a w 2006 roku utworzono Rezerwat Biosfery „Polesie Nadbużańskie". Transgraniczny Rezerwat Biosfery (RB) „Polesie Zachodnie" połączył trzy, do 2012 roku istniejące osobno, krajowe rezerwaty biosfery w trzech krajach: RB „Polesie Zachodnie" (Polska), RB Polesie Nadbużańskie (Białoruś) i Szacki RB (Ukraina). Jest on obecnie czwartym w świecie transgranicznym rezerwatem biosfery łączącym trzy kraje. Jego unikalny charakter krajobrazowy i wartość przyrodniczą potwierdza pokrywanie się rezerwatu biosfery z innymi obszarowymi formami ochrony przyrody. Od granicy Polski, którą

Alejka brzozowa w Sobiborskim Parku Krajobrazowym, fot. archiwum ZLPK

stanowi rzeka Bug, ciągnie się on na zachód niemal przez 60 kilometrów w linii prostej i spaja w jedną integralną całość Sobiborski Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy „Pojezierze Łęczyńskie", Poleski Park Krajobrazowy, Poleski Park Narodowy oraz Poleski Obszar Chronionego Krajobrazu.

Sobiborski Park Krajobrazowy znajduje się na pograniczu wspomnianych rezerwatów biosfery. Park utworzono w 1983 roku jako ogniwo pierwszego w Polsce systemu obszarów chronionych dawnego województwa chełmskiego. Administracyjnie park położony jest na terenie powiatu włodawskiego w gminach: Hańsk, Wola Uhruska i Włodawa. Natomiast fizjograficznie leży we wschodniej części Równiny Łęczyńsko-Włodawskiej. Zajmuje on powierzchnię 11 045 hektarów.

W parku wyróżniono sześć jednostek przyrodniczo-krajobrazowych: leśną, wodno-torfowiskowo-leśną, śródleśnych enklaw rolniczo-osadniczych, rolniczo-osadniczo-leśną, nadbużańską oraz podmiejską. W strukturze użytkowania gruntów dominują lasy i zadrzewienia, które zajmują 73,9% powierzchni parku, otwarte tereny bagienne – 7% oraz łąki 5,6%. Grunty orne zajmują 5,2%, wody – 2,3%, a obszary zabudowane, drogi, linia kolejowa, itp. – 1,7% powierzchni. Teren ten jest słabo zaludniony (około 4,2 osoby/km^2) gdyż w samym parku znajdują się jedynie cztery niewielkie miejscowości: Kosyń, Żłobek Duży, Żłobek Mały oraz osada Nadleśnictwa Sobibór.

Park w całości położony jest w terytorialnym zasięgu Nadleśnictwa Sobibór i stanowi około 42% jego powierzchni. Bogactwo przyrody Lasów Sobiborskich ma odzwierciedlenie w różnorodności form ochrony przyrody oraz w liczbie obiektów objętych ochroną prawną. Walory przyrodnicze tego obszaru wpłynęły na uznanie go za Ostoję przyrody o znaczeniu międzynarodowym, m.in. w systemie CORINE i ECONET – POLSKA. Na znacznej powierzchni parku ustanowiono obszary Natura 2000.

Omawiany obszar położony jest w obrębie dwóch tektonicznych kompleksów paleozoicznych platformy wschodnioeuropejskiej, zapadliska włodawskiego na północy i podniesienia kumowskiego na południu. Na osadach paleozoiku leży mezozoiczna niecka brzeżna zbudowana z kompleksu skał węglanowych jury i kredy. Miąższość osadów jurajskich wynosi w dolinie Bugu kilkadziesiąt metrów. W kredzie miała miejsce sedymentacja, początkowo utworów piaszczystych a następnie węglanowych. Lokalnie w południowej części parku skały kredowe występują na powierzchni terenu lub pod bardzo płytką pokrywą utworów młodszych. W dolinie Bugu osady kredowe zalegają na głębokości 15–30 metrów pod poziomem terenu. Wśród utworów wieku kredowego przeważają skały typu kredy piszącej, margli i wapieni marglistych. Osady trzeciorzędowe występują fragmentarycznie w postaci kliku płatów o maksymalnej miąższości do około 40 metrów.

Odmienność podłoża skalnego oraz czynniki glebotwórcze takie jak: klimat, rzeźba, wody, organizmy żywe i czas, przyczyniły się do powstania na omawianym obszarze zróżnicowanej pokrywy glebowej. Tereny

Jezioro Perespa, fot. Lech Ścibor-Rylski

wierzchowinowe pokrywają różnego rodzaju gleby bielicowe i pseudobielicowe o małej przydatności rolniczej, natomiast obniżenia zajmują gleby torfowe. Powstał w ten sposób mozaikowy układ terenów przesuszonych i terenów podmokłych.

Rzeźba terenu w rejonie parku ma charakter równinny. Dominują tu równiny pochodzenia wodnolodowcowego, rzecznego oraz jeziornego porośnięte lasami, wśród których występują jeziora i torfowiska. Deniwelacje powierzchni topograficznej na terenie parku i otuliny dochodzą do 61 metrów. Lokalne deniwelacje terenu maskowane są przez pokrywę roślinną. Równina jeziorzyskowo-rzeczna zajmuje znaczą powierzchnię w środkowej i północnej części parku. Na jej terenie znajdują się liczne zagłębienia i obniżenia pochodzenia krasowego typu uwałów i wertebów, często połączone w całe systemy dolinek krasowych. Urozmaiceniem rzeźby są liczne pagórki i wały wydmowe.

Klimat parku ma cechy klimatu umiarkowanie kontynentalnego, średnie roczne temperatury wahają od +5,8°C do +9°C. Obszar ten charakteryzuje się ubóstwem opadów atmosferycznych. Średnio w roku spadają 542 mm opadów.

Sieć rzeczna na terenie parku i otuliny jest bardzo uboga. Obszar leży w zlewni Bugu i jest odwadniany przez rzekę Tarasienkę płynącą przez całą długość parku. Dominującymi elementami w hydrosferze obszaru są jeziora. W granicach parku jest ich siedem, w otulinie cztery, a w bezpośrednim sąsiedztwie zachodniej granicy otuliny jeszcze dwa. Jeziora te mają różną genezę,

Bór sosnowy, fot. archiwum ZLPK

morfometrię i charakterystykę limnologiczną. Największe z nich to położone w otulinie parku Jezioro Białe Włodawskie, które jest jednocześnie drugim co do głębokości jeziorem całego Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Zaliczane jest też do najczyściejszych jezior regionu i z tej racji, a także z uwagi na dogodny dostęp do wody, na całym niemal obwodzie jest bardzo intensywnie użytkowane rekreacyjnie.

Pośród jezior położonych w parku największe jest Spilno, które podobnie jak Koseniec, Perespilno, Brudno i Płotycze, ma wody o charakterze eutroficznym. Jezioro Brudzeniec posiada wody eutroficzno-dystroficzne, zaś Jezioro Księżowskie uważane jest za dystroficzne. Cechą charakterystyczną wszystkich jezior parkowych jest niedostępność ich brzegów, spowodowana przez otaczające je bagna i torfowiska śródleśne. Poza jeziorami warte uwagi są również znajdujące się w dolinie Bugu liczne starorzecza tak zwane bużyska.

Rozlewisko Bugu – kniec błotna, fot. archiwum ZLPK

ŚWIAT ROŚLIN

Sobiborski Park Krajobrazowy jest typowym parkiem leśnym. Lasy zajmują około 85 % jego powierzchni. Występują tu niemal wszystkie typy borów niżowych. Na siedliskach o wzrastającej wilgotności podłoża spotyka się **bory**: **suchy**, **świeży**, **wilgotny** i **bagienny**. W każdym z nich w drzewostanie dominuje sosna, a w zależności od zasobności siedliska i wilgotności zmieniają się gatunki stanowiące domieszkę. W lokalnych obniżeniach terenu w pobliżu cieków występują **olsy**, gdzie dominuje olcha czarna i brzoza omszona, zaś sosna stanowi domieszkę. Liściaste lasy grądowe zajmują niewielką powierzchnię w południowej części parku.

Duże zróżnicowanie siedlisk znajduje odbicie w bogactwie gatunkowym roślin. Charakterystyczną formacją roślinną parku są **torfowiska**. Występują tu wszystkie trzy ich typy: niskie, przejściowe i wysokie. Najżyźniejsze torfowiska niskie wykształciły się na terenach obniżonych, zasilanych wodą przepływową. Gatunkowo roślinność tych torfowisk jest bardzo bogata, z dominującymi gatunkami turzyc i mchów. Większe kompleksy turzycowisk spotykane są w rejonie Jeziora Brudno i w rezerwacie „Sobibór".

Wokół jezior dystroficznych rozwijają się torfowiska przejściowe. Są to uginające się pod ciężarem człowieka trzęsawiska zwane spleja, zbudowane ze splątanych ze sobą mchów torfowców i korzeni roślin naczyniowych, głównie turzyc. Torfowiska przejściowe wykształciły się na brzegach jezior Orchowe i Płotycze. W warunkach całkowitego zahamowania przepływu wody w obniżeniach terenowych powstają torfowiska wysokie. Są one zasilane wyłącznie wodami opadowymi. Zadrzewienie stanowią karłowate sosenki. W runie dominują mchy

Okrężnica bagienna, fot. P. Łapiński

Lilia złotogłów, fot. archiwum ZLPK

Bagno zwyczajne, fot. K. Wojciechowski

torfowce, wełnianka, żurawina błotna, borówka bagienna i modrzewnica.

W lokalnych obniżeniach terenu występują również zespoły zaroślowe, łęgi oraz olsy. Zbiorowiska zaroślowe występują wokół jezior, w strefie przejścia zbiorowisk bagiennych w lądowe, a także w wielu śródleśnych bagnach oraz na nieużytkowanych łąkach. Najczęściej są to **łozowiska**, w których dominuje wierzba szara, a domieszkę tworzą olsza czarna i brzoza omszona. Znacznie rzadsze od nich są zarośla wierzby rokity i brzozy niskiej. **Łęgi** nadrzeczne zachowały się jedynie w dolinie Bugu. Większe powierzchnie zajmuje łęg wiklinowy z **wierzbami**: trójpręcikową, wiciową i purpurową. Znacznie rzadziej zachowały się łęgi wierzbowo-topolowe z wierzbą białą oraz topolami białą i czarną. Bagiennym typem żyznych siedlisk leśnych jest **ols porzeczkowy**. W piętrze drzew dominuje tu olsza czarna z domieszką brzóz. Podszyt tworzy podrost olszy oraz kruszyna, wierzba szara, rzadziej porzeczka czarna i kalina koralowa. W wielu miejscach zachowała się struktura kępkowo-dolinkowa, charakterystyczna dla tego zbiorowiska. Runo jest zróżnicowane. W wodzie stagnującej między kępami występuje **okrężnica bagienna**, w silnie podtopionych miejscach: **czermień błotna**, **turzyca błotna**, **trzcina pospolita**, a także **kosaciec żółty**, **rzeżucha gorzka**, **psianka słodkogórz** i **przytulia błotna**. Na kępach rosną rośliny charakterystyczne dla zbiorowisk **borowych.** W wyżej położonych miejscach i na żyźniejszych glebach wykształcił się **grąd subkontynentalny**. Jego drzewostan tworzą przede wszystkim

gatunki liściaste, **dąb szypułkowy** i **grab zwyczajny**. W domieszce występują: **lipa drobnolistna**, **brzoza brodawkowata**, **osika** oraz **sosna**. Warstwę podszycia budują: **leszczyna pospolita** i **kruszyna**, a także **trzmielina brodawkowata**, **kalina koralowa** i **czeremcha pospolita**. W runie najczęściej rosną: **gwiazdnica wielkokwiatowa**, **gajowiec żółty**, **prosownica rozpierzchła**, **zawilec gajowy**, **kopytnik pospolity**, **dąbrówka rozłogowa** i **przylaszczka pospolita**.

Efektem położenia parku na pograniczu różnych krain geograficznych i wpływu różnorodnych elementów jest jego zróżnicowana flora. Wśród 55 rzadkich gatunków roślin naczyniowych są m.in.: elementy borealne, atlantyckie, środkowoeuropejskie i pontyjskie. Część z nich objęta jest ochroną prawną (35 gatunków roślin naczyniowych objętych ochroną ścisłą i 14 gatunków ochroną częściową). Na torfowiskach występują **wierzby** (**lapońska** i **borówkolistna**), **rosiczki** (**długolistna** i **okrągłolistna**) oraz **brzoza niska**. Na wilgotnych łąkach w okolicach Kosynia spotkać można **kosaćce syberyjskie**, **goździki pyszne** i **pełniki europejskie**. W borach świeżych rosną **widłaki** (**goździsty**, **spłaszczony** i **wroniec**). W borach wilgotnych liczny jest **widłak jałowcowaty**. Wszystkie gatunki widłaków podlegają ochronie gatunkowej. Rośliny chronione w grądach reprezentują **storczyki** (**gnieźnik leśny**, **buławnik czerwony** i **podkolan biały**) oraz **tojad dzióbaty**, **barwinek pospolity**, **lilia złotogłów** i **wawrzynek wilczełyko**. Na suchych piaszczystych skrajach dróg czy polanach, można spotkać: **goździki piaskowe**, **kocanki piaskowe** i **lepnicę litewską**. W parku rośnie również wiele chronionych gatunków grzybów, porostów i mszaków.

Osobliwa kolonia Grzybów w Sobiborskim PK, fot. archiwum ZLPK

Sobiborski PK to raj dla amatorów grzybobrania, fot. archiwum ZLPK

Lepnica litewska, fot. archiwum ZLPK

Bociany białe, fot. M. Ziętiński

ŚWIAT ZWIERZĄT

O bogactwie faunistycznym parku decydują: niewielki stopień przekształcenia środowiska, trudno dostępny teren i duże zróżnicowanie warunków siedliskowych. O „dzikości" terenu świadczy chociażby stała obecność **wilków** co oznacza, że tereny chronione zostały zachowane w swojej pierwotnej formie, bez przekształceń dokonanych przez człowieka. Podmokłe drzewostany stanowią ostoję **łosi**. W lasach można spotkać **rysie**, jedne z najrzadziej występujących oraz chronionych przedstawicieli rodziny kotowatych. Niemal przy każdym jeziorze widać **żeremia bobrowe**, przy brzegach obserwowane są ślady **wydr**. Rzadkie gatunki gryzoni reprezentują **smużki** i **popielice**. Ponadto w parku i jego okolicach żyje 13 gatunków **nietoperzy**, wśród których do najciekawszych należą: **nocki** (**Bechsteina**, **Natterera** i **łydkowłose**) oraz **mroczki** (**pozłociste** i **posrebrzane**).

Bardzo bogata jest lęgowa awifauna parku. Szczególnie licznie reprezentowane są ptaki środowisk wodnych i podmokłych oraz ptaki drapieżne. Dotychczas udokumentowano tu legi ponad 130 gatunków. W Lasach Sobiborskich na stałe zamieszkują **bieliki**, w naszym kraju największe lęgowe ptaki drapieżne. Rozpiętość skrzydeł u tego gatunku może osiągać nawet 240 centymetrów, a długość ciała dochodzić do 92 centymetrów. Na zajmowanym terytorium para bielików przebywa przez cały rok. Ptaki tylko podczas ostrych zim migrują w poszukiwaniu pokarmu, na przykład nad niezamarznięte zbiorniki wodne. Dorosłe, co najmniej pięcioletnie, ptaki łączą się w pary, które często spędzają ze sobą całe życie. Gniazda budują jesienią poprzedzającą sezon lęgowy i mogą z niech korzystać przez kilka lat, stale je rozbudowując.

Długo użytkowane gniazda mogą osiągać imponujące rozmiary, ich średnica dochodzi do 2,5 metra, wysokość do 3 metrów, a waga do prawie tony. Pod takim ciężarem czasem łamią się gałęzie i gniazdo ulega zniszczeniu. Bieliki gniazdują na drzewach odpowiednio wysokich i starych. Najczęściej są to sosny, olchy, dęby i buki. W ciągu roku para wyprowadza jeden lęg. Samice składają 2–3 jaja, które wysiadują od złożenia pierwszego. Podstawowym pokarmem bielików są ryby oraz ptaki wodne. Stosując różne techniki łowieckie ptaki polują na karpie, leszcze, szczupaki i płocie, a wśród ptaków głównie na łyski, kaczki i perkozy. Rzadziej chwytają ssaki, zające, a także młode sarny, nie gardzą również padliną. W wysokich partiach lasów swoje gniazda zakładają **orliki krzykliwe**, które są najmniejszymi z orłów występujących w naszym kraju. Jest to gatunek wędrowny, który zimę spędza w środkowej i południowej Afryce. Ptaki te jesienne wędrówki rozpoczynają w połowie września. Na lęgowiska powracają na początku kwietnia. Ptaki dorosłe i młode odlatują na zimowiska

Łoś europejski alces alces, fot. A. Podściański

Borowiec wielki, fot. archiwum ZLPK

niezależnie od siebie. Orliki krzykliwe są gatunkiem monogamicznym. Gniazda zakładają na rożnych gatunkach drzew. Dość często zajmują gniazda budowane przez myszołowy lub inne ptaki drapieżne. Na obecność ptaków oraz wielkość zajmowanych przez nich rewirów w dużym stopniu wpływa zasobność żerowisk. Najchętniej polują one w mozaikowo ukształtowanym krajobrazie rolniczym, w którym pola pocięte są miedzami. Charakterystyczna jest sylwetka szybującego orlika z łukowato wygiętymi w dół skrzydłami. W Sobiborskich Lasach występują również **puchacze**, największe i bardzo rzadkie sowy występujące na obszarze naszego kraju i Europy. Rozpiętość ich skrzydeł dochodzi do 155–180 centymetrów, długość ciała wynosi około 70 centymetrów, a waga do 4 kilogramów. Upierzenie puchaczy jest brązowo-żółte z licznymi czarnymi kreskami i plamami co sprawia, że w naturalnym środowisku doskonale wtapiają się w tło i są trudne do wypatrzenia. Cechą charakterystyczną w wyglądzie puchaczy są duże pomarańczowe oczy oraz tak zwane „uszy", czyli pęczki piór długości 7–9 centymetrów, które ptak unosi w momencie zagrożenia lub zaciekawienia. Jest to gatunek osiadły

Młody orlik krzykliwy, fot. R. Wróblewski

Puchacz, fot. O. Bielak

i monogamiczny. Pary pozostają razem przez całe życie. Na nizinach puchacze wykorzystują gniazda innych ptaków (np. myszołowów albo bocianów czarnych) lub gniazdują bezpośrednio na ziemi, pod wykrotami lub między korzeniami drzew, co niestety skutkuje dużymi stratami ze względu na niszczenie gniazd przez dziki lub drapieżne ssaki. Chętnie zajmują też sztuczne platformy lęgowe. Samice składają zwykle 2–3 jaja w odstępach 2–4 dni. Puchacze są gatunkiem silnie terytorialnym. Zamieszkują środowiska wilgotne: olsy, łęgi, bory, skraje bagien czy stare lasy sosnowe. Jednak ważna jest dla nich obecność pobliskich łąk, jezior, bagien, dolin rzecznych i innych terenów otwartych, na których polują. Są one tak zwanymi oportunistami pokarmowymi, czyli gatunkiem polującym przede wszystkim na pokarm najłatwiej dla niego dostępny, którego w środowisku jest najwięcej. Dieta uzależniona jest także od pory roku oraz regionu. Generalnie najczęściej odżywiają się średniej wielkości ptakami i ssakami. Najchętniej polują na karczowniki, szczury, norniki

Jaskółki dymówki, fot. R. Wróblewski

i wiewiórki, a wśród ptaków jego ofiarami zwykle stają się krzyżówki, łyski, grzywacze, gawrony, kruki i kuropatwy. Nie gardzą również padliną. Podmokłe tereny będące miejscem żerowania i zakładania gniazd są podstawą pomyślnych lęgów **bocianów czarnych** i **żurawi**. **Bociany czarne**, w odróżnieniu od powszechnie znanych bocianów białych, są dużo rzadziej spotykane gdyż unikają towarzystwa człowieka. Ich rzadko używana nazwa to hajstra. Są nieznacznie mniejsze od swych krewniaków i osiągają maksymalnie 100 centymetrów długości ciała oraz 190 centymetrów rozpiętości skrzydeł. Bociany czarne są ptakami wędrownymi, spędzającymi zimę w Afryce (m.in. w Sudanie i Etiopii). Wraz z nastaniem okresu lęgowego bociany czarne łączą się w pary i zajmują rewiry, których powierzchnia może wynosić od 50 do 150 km^2. Po zajęciu

Bąk, fot. P. Łapiński

Bielik, fot. O. Bielak

Gody żaby moczarowej, fot. A. Podściański

dogodnego terytorium ptaki zasiedlają stare lub przystępują do budowy nowych gniazd. Zakładają je na starych i mocnych drzewach, najczęściej dębach, sosnach lub olchach, i zazwyczaj korzystają z nich przez kilka lat. W kwietniu samice składają średnio 3–5 jaj, które rodzice wysiadują wspólnie. Młode lęgną się nierównocześnie i w przypadku niedostatku pokarmu najmłodsze i najsłabsze pisklęta bywają zabijane lub wyrzucane z gniazd. Bociany czarne gniazdują z dala od ludzkich siedlisk. Preferują duże kompleksy leśne ze znacznym udziałem terenów podmokłych i zabagnionych. Zazwyczaj wybierają tereny, w których sąsiedztwie znajdują się dogodne warunki do żerowania – stawy rybne, łąki oraz doliny rzek. Na pokarm bocianów czarnych składają się głównie drobne ryby i płazy. Uzupełnienie ich diety stanowią: owady, pierścienice, drobne ssaki oraz pisklęta innych ptaków. Polują brodząc w niezbyt głębokich wodach rzek, strumieni, stawów i śródleśnych bagienek. Na podkreślenie zasługuje gniazdowanie rzadkich w tej części Polski **gągołów**, które zakładają gniazda w starych dziuplastych drzewach, co czyni tę kaczki jedynymi rodzimymi kaczkami dziuplastymi. Gągoły gnieżdżą się tylko w dziuplach, dlatego zamieszkują jedynie nad zbiornikami wodnymi, w których pobliżu mogą znaleźć odpowiednie do zamieszkania drzewa. Dna dziupli moszczą pierzem. Na uwagę zasługują również np.: **derkacze** zagrożone wyginięciem w skali świata. Awifaunę parku reprezentują również: **bąki**, **bączki**, **rycyki**, **kropiatki**, **zielonki**, **jarząbki**, **samotniki**, **siniaki**, **włochatki**, **dudki**, **dzięcioły białogrzbiete**, **podróżniczki** oraz **muchołówki białoszyje** i **małe**.

Wśród podmokłych terenów parku znakomite warunki rozwoju znalazły płazy i gady. Z rzadszych gatunków płazów występują tu: **traszki grzebieniaste** oraz **ropuchy zielone** i **paskówki.** Herbowym gatunkiem parku są **żółwie błotne**. W rejonie Sobiborskiego Parku Krajobrazowego znajduje się najliczniejsza w Europie środkowej populacja tego gatunku, której liczebność szacowana jest

Samica żółwia błotnego podczas składania jaj, fot. A. Sidor

Charakterstyczne tropy żółwia błotnego, fot. A. Sidor

na ponad 500 dorosłych osobników. Żółwie błotne w 1935 roku objęto w Polsce ochroną prawną jako gatunek bardzo wysokiego ryzyka, silnie zagrożony wyginięciem i wpisany do Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt. Żółwie błotne prowadzą wodno-lądowy tryb życia. Preferują niewielkie, zarastające i płytkie zbiorniki wód stojących lub wolno płynące cieki o szybko nagrzewającej się wodzie, starorzecza, śródleśne bagna, olsy, ekstensywnie użytkowane stawy. Odżywiają się przede wszystkim pokarmem mięsnym. W skład ich diety wchodzą głównie mięczaki, owady, płazy, ich kijanki oraz małe ryby, czyli te organizmy, które można upolować w wodzie. Ciało żółwi pokrywa owalny, kostny pancerz ochronny, pokryty rogowymi tarczkami, który składa się z dwóch części, grzbietowej zwanej karapaksem i brzusznej zwanej plastronem, połączonych ze sobą elastycznym mostem. Gatunek ten charakteryzuje się dymorfizmem płciowym, a cechą umożliwiającą określenie płci uważaną za najpewniejszą, jest kształt plastronu, który u dorosłych samic jest niemal płaski, zaś u samców wklęsły w środkowej części. Cechą pomocniczą jest kolor tęczówki oka. U samic

Zaskroniec, fot. A. Stachowicz

Strzebla błotna, fot. archiwum ZLPK

jest ona zabarwiona na żółto lub brązowo z żółtymi plamkami, a u samców na pomarańczowo-czerwono lub brązowo. Samice są na ogół większe i cięższe (długość 16–21 cm, waga do 1,5 kg) niż samce (długość 11–19 cm, waga do 1 kg). Dorosłe żółwie mogą osiągać wiek ponad 100 lat. W parku występują również: **żmije zygzakowate**, **padalce**, **jaszczurki zwinki** i **żyworodne** oraz **zaskrońce**.

Park bogaty w jeziora i różnego rodzaju podmokłości obfituje w wiele gatunków ryb. Stwierdzono tu występowanie 16 gatunków, wśród których do chronionych należą: **różanki**, **piskorze**, **słonecznice**, **ślizy** i **kozy**. Można też spotkać bardzo rzadki gatunek ryby, wpisany na czerwoną listę – **strzeble błotne** żyjące w torfiankach i małych rzeczkach.

Bogata jest też fauna bezkręgowców. Występuje tu wiele gatunków motyli: **przeplatki**, **aurinia**, **pazie królowej**, **mieniaki strużniki** i **mieniaki tęczowce**, **modraszki telejus i nausitous**. Odnotowano też 320 gatunków sówek, co stanowi 64% wszystkich gatunków stwierdzonych w Polsce.

Mrówka rudnica, fot. A. Podściański

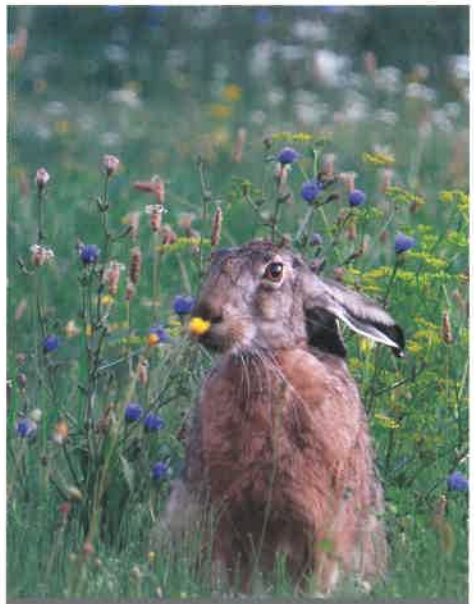
Zając szarak, fot. A. Podściański

Głuszec – rzadki mieszkaniec Sobiborskich Lasów, fot. A. Podściański

INNE FORMY OCHRONY PRZYRODY

REZERWATY PRZYRODY

„Brudzieniec"

Rezerwat częściowy, wodno-torfowiskowy (35,89 ha) utworzony w 1973 roku. Obejmuje on śródleśne jezioro (19 ha) oraz otaczające fragmenty olsu, boru bagiennego mieszanego i chrobotkowego. Osobliwymi mieszkańcami tego terenu są **gągoły** i **bobry**.

„Jezioro Orchowe"

Rezerwat wodno-torfowiskowy utworzony w 1996 roku (58,03 ha). Celem ochrony jest zachowanie jeziora oraz otaczających go torfowisk z unikatową florą naczyniową. Przedmiotem ochrony jest stale podtopione torfowisko z dystroficznym Jeziorem Księżowskim. Dominują torfowiska przejściowe. Do najciekawszych gatunków roślin należą trzy gatunki **rosiczek**, **goryczka wąskolistna**, **storczyk krwisty** i **grzybienie północne**. W otaczających torfowisko borach sosnowych i na śródleśnych polanach występuje kolejna rzadkość florystyczna – **lepnica litewska**.

„Magazyn"

Rezerwat wodno-torfowiskowy utworzony w 1996 roku (51,98 ha). Obejmuje rozległe bagno ze stagnującą wodą i unikatową roślinnością torfowiskową. To jedno z najpiękniejszych miejsc w parku. Część rezerwatu zajmują bagienne siedliska leśne, olsy i bory mieszane bagienne. Od wielu lat gniazdują tu największe europejskie sowy **puchacze** oraz **bociany czarne**.

„Trzy Jeziora"

Rezerwat wodno-torfowiskowy (749,24 ha) utworzony w 1996 roku. W jego granicach znajdują się dwa śródleśne jeziora, Płotycze (21 ha) i Brudno (42 ha). Jeziora otaczają i łączą rozległe torfowiska które porośnięte sosnowymi borami bagiennymi, olszynami i zaroślami wierzbowymi.

Starorzecze Bugu w okolicach Orchówka, fot. M. Zieliński

„Małoziemce"

Rezerwat faunistyczny (38,07 ha) utworzony w 1988 roku w celu ochrony kolonii lęgowej **czapli siwych**. Gniazda czapli zlokalizowane są w koronach olch i sosen, tworzących rzadki drzewostan na obrzeżach śródleśnych bagienek. Liczba zajętych gniazd w kolonii ulega w różnych latach pewnym wahaniom, średnio wynosi około 60.

„Żółwiowe Błota"

Rezerwat faunistyczny (737,41 ha) utworzony w 1988 roku w celu ochrony populacji żółwi błotnych. Chroni on miejsca stałego przebywania, lęgowiska i miejsca zimowania żółwi. W jego granicach znalazły się śródleśne jeziora, stawy, duże powierzchnie olsów oraz otaczające je bory z uprawami leśnymi, gdzie żółwie składają jaja. Występuje tu roślinność torfowisk przejściowych, szuwarowych, zaroślowych, leśnych i suchych piaszczysk. Spośród chronionych i rzadkich gatunków roślin na uwagę zasługują stanowiska: **wierzby lapońskiej**, **brzozy niskiej**, **widłaków** (**goździstego** i **jałowcowatego**), **goździka pysznego**, **pełnika europejskiego**, **rosiczki okrągłolistnej**, a także **storczyka krwistego**, **kruszczyka błotnego**, **ciemięży-cy zielonej**, **kosaćca syberyjskiego**, **turzycy strunowej** i **lepiężnika różowego**.

UŻYTKI EKOLOGICZNE

Na terenie parku tą formą ochrony objęto tereny podmokłe porośnięte przez turzycowiska z różnym udziałem roślinności krzewiastej.

„Dolina rzeki Tarasienki"

Fragmenty doliny rzeki (76,28 ha), w której występują cenne zbiorowiska wodne, szuwarowe i zaroślowe.

„Uroczysko Dekowina"

Śródleśne torfowisko (3,11 ha) z licznymi chronionymi gatunkami roślin, brzozą niską i wierzbami (borówkolistną i lapońską).

„Żłobek"

Torfowisko przejściowe (67,28 ha), miejscami wysokie.

„Luta"

Torfowisko przejściowe (76,28 ha) z rzadkimi gatunkami roślin: rosiczkami (okrągłolistną, długolistną, pośrednią, owalną), bagnem zwyczajnym, przygiełką białą i modrzewnicą zwyczajną.

POMNIKI PRZYRODY

Tą formą ochrony objęto dotychczas tylko dwa drzewa, dęby szypułkowe (obwody pni: 414, 390 cm), rosnące w leśnictwie Uhrusk (gmina Wola Uhruska). Natomiast w otulinie parku pięć pojedynczych drzew: lipa drobnolistna (obwód 410 cm) w Stulnie Starym, dąb szypułkowy (obwód 330 cm) oraz trzy jesiony wyniosłe (obwody pni: 480, 415, 310 cm) i dwie grupy drzew – dwa i trzy jesiony wyniosłe (obwody: 260 i 310 cm oraz 258–299 cm), Wszystkie drzewa rosną w parku w Majdanie Stuleńskim oraz pomnik przyrody lipa drobnolistna w Stulnie.

Łąki w okolicy Żłobka Małego, fot. K. Tchórzewski

Jezioro Brudno wiosną, fot. archiwum ZLPK

Bug w okolicy Wołczyn, fot. T. Pawluk

NATURA 2000

Ze względu na wybitne walory Sobiborskiego Parku Krajobrazowego i jego okolic, ustanowiono tu trzy obszary Natura 2000. Dwa z nich to obszary specjalnej ochrony siedlisk, wyznaczone w oparciu o dyrektywę siedliskową, których zadaniem jest ochrona gatunków i siedlisk przyrodniczych o znaczeniu priorytetowym dla Wspólnoty Europejskiej. Są to: Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Natura 2000 **Lasy Sobiborskie** oraz fragment obszaru **Poleska Dolina Bugu**. Ponadto w dolinie Bugu ustanowiony został **Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 Dolina Środkowego Bugu**, rozciągający się na całym granicznym odcinku rzeki. Obejmuje on najcenniejsze fragmenty doliny Bugu przylegające bezpośrednio do Sobiborskiego PK. Zadaniem tych obszarów, oprócz podtrzymania integralności oraz spójności korytarzy ekologicznych i innych form ochrony przyrody, jest ochrona rzadkich i cennych gatunków zwierząt oraz siedlisk przyrodniczych.

Po burzy, okolice Zbereża

Cerkiew prawosławna Narodzenia NMP z pocz. XIX w., fot. T. Pawluk

HISTORIA, KULTURA I ZABYTKI

Tereny obejmujące Sobiborski Park Krajobrazowy stanowiły część historycznego obszaru Ziemi Chełmskiej. Niektórzy historycy utożsamiają ten obszar w czasach wczesnego średniowiecza z częścią Grodów Czerwieńskich, o które spór prowadziły plemiona wschodniosłowiańskie i zachodniosłowiańskie. Struktura narodowościowa i wyznaniowa ludności tych terenów była silnie zróżnicowana. Przeważała ludność ruska wyznania prawosławnego, lecz w XV–XVI wieku wzrosła liczba ludności polskiej wyznania rzymsko-katolickiego oraz rozpoczął się napływ ludności ormiańskiej, tatarskiej oraz żydowskiej. Spowodowało to wytworzenie się mozaiki etnicznej, kulturowej, językowej i wyznaniowej, wzbogaconej w wiekach późniejszych o grecko-katolicki element rusiński (zwany później ukraińskim), oraz o protestanckich osadników niemieckich. Wszystkie te nacje i grupy wyznaniowe odcisnęły na tym terenie osobliwe piętno kulturowe, wpisując się na trwałe w jego krajobraz, choćby na przykład charakterystycznymi formami architektury sakralnej (kościoły, cerkwie, synagogi, zbory, domy modlitwy) czy też innymi śladami

Sobiborski P. K., fot. T. Pawluk

Kościół pw. św. Ludwika we Włodawie, fot. T. Pawluk

Tablica upamiętniająca niemiecki obóz pracy z czasów II wojny światowej w Lucie, fot. T. Pawluk

swojej obecności (cmentarze). Historyczną architekturę sakralną na terenie parku reprezentuje dawna cerkiew prawosławna, a obecnie **kościół rzymsko-katolicki w Kosyniu**.

Obóz zagłady w Sobiborze

Miejscem godnym szczególnej uwagi jest **teren byłego niemieckiego obozu zagłady w Sobiborze**, w którym w latach 1942–1943 stracono około 250 tysięcy Żydów z Polski i wielu innych krajów Europy. Budowę obozu rozpoczęto w 1942 roku w bezpośrednim sąsiedztwie linii kolejowej Chełm–Włodawa, przy przystanku Sobibór-Nadleśnictwo. Obejmował on obszar 58 hektarów z barakami dla więźniów, magazynami, budynkami dla niemieckiego personelu i ukraińskich służb pomocniczych. Pod koniec kwietnia 1942 roku cały teren obozu ogrodzono trzema rzędami drutów kolczastych o wysokości 2,5 metra, przeplatanych od strony zewnętrznej gałęziami jedliny. Wzdłuż całego ogrodzenia rozmieszczono wieże wartownicze, a w 1943 roku wokół obozu postawiono dodatkowo pola minowe. Wybudowane obiekty obozowe w Sobiborze stanowiły kilka odrębnych zabudowań. Każda część obozu otoczona była dodatkowymi wewnętrznymi ogrodzeniami z drutu kolczastego i tworzyła odrębną, odizolowaną od innych całość. Szczególnie zabezpieczona wysokim parkanem była tak zwana „droga śmierci", wytyczona między przedpolem a obozem I do obozu II, dalej przebiegała ona łukiem z obozu II do obozu III, miejsca bezpośredniej zagłady. Więźniowie nazywali tę drogę

„wężem", a członkowie niemieckiego personelu „Niebiańską Aleją". 14 października 1943 roku w obozie wybuchło powstania wzniecone przez więźniów, w czasie którego około 300 z nich udało się uciec. Niemcy natychmiast zlikwidowali obóz i zatarli ślady ludobójstwa. W 1965 roku na terenie byłego obozu wzniesiono pomnik upamiętniający ofiary, a prochy pomordowanych zgromadzono w symbolicznym kopcu. Obecnie postawiono tu obelisk ku pamięci pomordowanym.

Zabytki

Do najciekawszych zabytków architektury leżących w otoczeniu parku należą:

- zespół klasztorny ojców paulinów z barokowym kościołem we Włodawie
- budynki dawnego zespołu synagogalnego we Włodawie (obecnie siedziba Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego z dużym zbiorem judaików)
- cerkwie we Włodawie i Uhrusku
- kościoły w Orchówku, Uhrusku i Sobiborze
- Czworobok – zespół jatek i kramów we Włodawie
- drewniane chaty wiejskie i zabudowania gospodarcze z początku XX wieku we wsiach Osowa, Kosyń, Zbereże, Wołczyny i Żłobek

Na obrzeżach (w otulinie) parku przetrwały do dziś w rożnym stanie zachowania dawne zespoły **dworsko-parkowe** w Stulnie, Majdanie Stuleńskim i Sobiborze. Dawny zespól dworsko-parkowy w **Stulnie**

Pomnik upamiętniający ofiary obozu zagłady w Sobiborze, fot. archiwum ZLPK

Sobiborski PK, fot. T. Pawluk

Siedziba byłego komendanta obozu zagłady w Sobiborze, fot. T. Pawluk

Budynek przedwojennej szkoły w Żdżarce, fot. T. Pawluk

zlokalizowany jest około 2 kilometry na wschód od zabudowań wsi. Początki jego powstania sięgają końca XVIII wieku. Zespół dworsko-parkowy w **Majdanie Stuleńskim** wchodził w skład Dóbr Stulno. Obiekt oddalony jest około 700 metrów na zachód od drogi Wola Uhruska–Włodawa i około 100 metrów na zachód od linii kolejowej Chełm–Włodawa. Zespół dworsko-parkowy w **Sobiborze** położony jest poza wsią, około 300 metrów na wschód od drogi Włodawa–Sobibór.

Luta - kapliczka przydrożna, fot. T. Pawluk

szlak kajakowy Szcześniki, fot. T. Pawluk

TURYSTYKA

Sobiborski Park Krajobrazowy oraz jego okolice to tereny o znakomitych warunkach do uprawiania turystyki. Amatorom turystyki kwalifikowanej można polecić pięć szlaków turystycznych pieszych, wiodących przez miejsca interesujące pod względem przyrodniczym i krajobrazowym.

SZLAKI TURYSTYCZNE

„Siedmiu Jezior Włodawskich" (żółty)

Szlak przeznaczony głównie dla urlopowiczów wypoczywających nad Jeziorem Białym. Rozpoczyna się na przystanku autobusowym przy szosie **Chełm–Włodawa**. Biegnie na wschód południową częścią „obwodnicy Jeziora Białego", przez Tarasiuki, za którymi piaszczystymi drogami zagłębia się w drzewostany sosnowe Lasów Sobiborskich. Po północnej stronie drogi, w suchych borach sosnowych można dostrzec kilkadziesiąt kopców ziemnych na kurhanowym cmentarzysku, którego datowanie sięga II tysiąclecia p.n.e. Po stronie południowej mija Jezioro Orchowe objęte ochroną rezerwatową ze względu na otaczające je zbiorowiska wodno-torfowiskowe z unikalną florą naczyniową Lasów Sobiborskich.

„Pętla Sobiborska" (zielony)

Od stacji szlak prowadzi w kierunku miejsca, w którym podczas II wojny światowej Niemcy utworzyli obóz zagłady. W miejscu gdzie stał obóz zasadzili las. Z budynków poobozowych zachował się dom komendanta. Na terenie byłego niemieckiego obozu zagłady rozpoczęto prace wykończeniowe budynku muzeum w budowanym Miejscu Pamięci. Nieopodal znajduje się kopiec Bratnia Mogiła. Następnie szlak prowadzi przez centralny obszar Lasów Sobiborskich. Wchodzą one w skład

Sobiborski Park Krajobrazowy jesienią, fot. R. Wróblewski

Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie" i są pod ochroną krajobrazową (Sobiborski Park Krajobrazowy). W odległości około 2,5 kilometra znajduje się rezerwat **„Żółwiowe Błota"** obejmujący bagienne lasy brzozowo-olchowe oraz trzy śródleśne jeziora i liczne stawy. Nad największym z nich Jeziorem Wspólnym zbudowano wieżę widokową. Nieco wcześniej przy drodze stoi wiata zachęcająca do odpoczynku pod drewnianym zadaszeniem. Następnie zgodnie z oznakowaniem szlaku należy udać się w kierunku Stacji Kolejowej Sobibór, gdzie kończy się szlak pieszy.

„Trzech Jezior" (niebieski)

Sobibór PKP – Sobibór Nadleśnictwo – rezerwat Trzy Jeziora, Jezioro Brudno, rybakówka, brzeg Jeziora Płotycze – Stulno – wschodni skraj rezerwatu Małoziemce – Majdan Stuleński, park z pomnikowymi drzewami (8 jesionów wyniosłych i dąb szypułkowy) – wzgórze (208,3 m. n.p.m.) na Łuku Włodawskim – Nadbużanka – Wola Uhruska – Uhrusk PKP.

Obszar Trzech Jezior zajmuje powierzchnię 749,34 hektarów. Szlak otaczają torfowiska i bagniste olsy będące ostoją zwierzyny, w tym łosi i wilków. Licznie występują tu bobry i wydry. Są także stanowiska rzadkich roślin bagiennych. Przy ścieżce znajduje się niewielki fragment piaszczystego brzegu umożliwiający dostęp do jeziora Płotycze, które cechuje niska zawartość tlenu wiązanego z substancjami humusowymi oraz bezpośrednio związanymi z nimi związkami

Matcze wiosną, fot. O. Bielak

Wiosenne rozlewisko Bugu w Hniszowie, fot. archiwum ZLPK

żelaza, co powoduje specyficzną brunatną lub rdzawą barwę wody.

„Nadbużański" (czerwony)

Szlak wiedzie wzdłuż doliny Bugu na granicy państwowej z Białorusią i Ukrainą, wschodnim skrajem Polesia Lubelskiego i Wyżyny Lubelskiej od miejscowości Kózki do Hrubieszowa. Ma około 320 kilometrów długości i jest najdłuższym szlakiem pieszym w regionie lubelskim. Na całej jego trasie spotka się cenne obszary przyrodnicze z parkami krajobrazowymi i rezerwatami przyrody, oraz szereg interesujących zabytków architektury z wieloma dawnymi cerkwiami unickimi, a także liczne miejsca historyczne. W okolicach Chełma szlak prowadzi przez Hniszów, gdzie rośnie słynny dąb „Bolko", Świerże z ciekawym parkiem podworskim i kościołem, Dorohusk, w którym warto zwiedzić pałac Suchodolskich, Izbę Regionalną i kościół, Turkę z pomnikową aleją i Izbą Regionalną, Husynne z parkiem podworskim, Uchańkę z Kopcem Kościuszki, Dubienkę z kościołem i cerkwią prawosławną oraz wieś Skryhiczyn położoną w Strzeleckim Parku Krajobrazowym.

Trasa rowerowa

Trasa o długości 40 kilometrów przebiegająca przez Sobiborski Park Krajobrazowy. Rozpoczyna się we Włodawie, następnie dochodzi do Jeziora Białego, do osady Nadleśnictwa Sobibór, a kończy w Woli Uhruskiej malowniczo położonej nad Bugiem. Ścieżka biegnie zagubionym wśród leśnych ostępów traktem, a na jej trasie znajdują się liczne przystanki wyposażone w zadaszenia, tablice informacyjne z planem całej trasy oraz dwie wieże widokowe. Jedna z nich usytuowana jest nad Jeziorem Wspólne, a druga na wzgórzu w Woli Uhruskiej. Mijając kolejne etapy ścieżki można poznać walory przyrodnicze parku, rezerwaty przyrody (Żółwiowe Błota, Brudzieniec i Trzy Jeziora), różnorodne siedliska (leśne, torfowiskowe, muraw napiaskowych, śródleśnych łąk) oraz charakterystyczne dla nich rośliny i zwierzęta. Trasa rowerowa w południowym odcinku łączy się ze ścieżką przyrodniczą „Stulno".

Spływ Bugiem

Dla turystów lubiących mocne wrażenia niewątpliwą atrakcją będzie spływ Bugiem, jedną z ostatnich w Europie dużych rzek

Stajnia rajdowa Geronimo w Majdanie Stuleńskim, fot. T. Pawluk

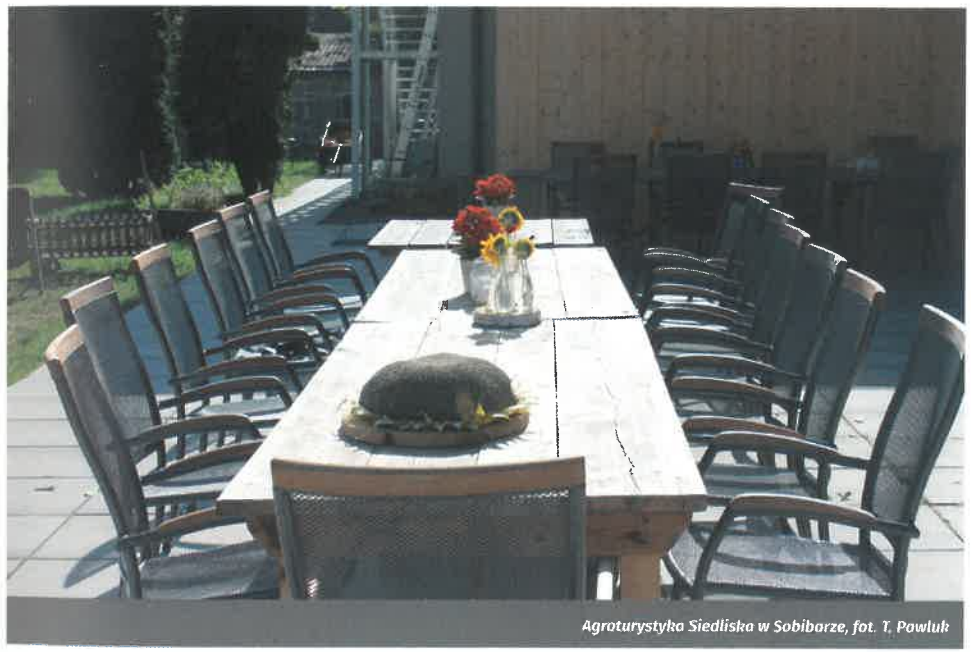

Agroturystyka Siedliska w Sobiborze, fot. T. Pawluk

Tablica informująca o atrakcjach Sobiborskiego Parku Krajobrazowego, fot. T. Pawluk

z naturalnym korytem – niezwykle malowniczą, tajemniczą, a przez to interesującą.

Ścieżka przyrodnicza „*Stulno*"

Ścieżka o długości około 6 kilometrów. Jej trasa biegnie przez lasy Nadleśnictwa Sobibór i umożliwia poznanie różnorodnych siedlisk leśnych, borów świeżych i borów mieszanych świeżych, a w obniżeniach terenu borów wilgotnych i olsów. Na szczególną uwagę zasługują dwa śródleśne, niezagospodarowane jeziora Brudno i Płotycze objęte ochroną rezerwatową, otoczone torfowiskami niskimi i przejściowymi z rzadkimi gatunkami flory, wierzbami (lapońską i borówkolistną) oraz rosiczką okrągłolistną. Na trasie ścieżki wyznaczono **8 przystanków** umożliwiających poznanie najciekawszych miejsc: „**Leśna Szkoła**", „**Olsy w pradolinie Bugu**", „**Śródleśne torfowisko**", „**Bory sosnowe**", „**Jezioro Brudno**", „**Rośliny runa leśnego**" i „**Jezioro Płotycze**".

Malownicze wsie

W parku i jego sąsiedztwie położonych jest kilka niewielkich wsi, malowniczo wkomponowanych w krajobraz: **Orchówek**, **Okuninka**, **Sobibór**, **Zbereże**, **Stulno**, **Piaski**, **Józefów** oraz **Wola Uhruska**, w których miejscowi gospodarze zrzeszeni w Nadbużańskim Stowarzyszeniu Agroturystycznym, oferują wypoczynek w swoich gospodarstwach. Można tu skosztować potraw tradycyjnej polskiej kuchni regionalnej, przepysznych wypieków, a nawet chleba z domowego pieca. Gospodarze polecają wycieczki piesze i rowerowe, przejażdżki zaprzęgami konnymi, a zimą wspaniałe kuligi.

Wydano na zlecenie	Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych ul. Mieczysława Karłowicza 4, 20-027 Lublin www.parki.lubelskie.pl
Redakcja	Małgorzata Deneka Angel
Autor tekstu	Małgorzata Deneka Angel, Monika Łój
Fotografie	Tadeusz Pawluk, Olgierd Bielak, Robert Wróblewski, Archiwum Ośrodka Zamiejscowego w Chełmie Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych okładka strona 1: Młody żółw błotny, fot. M. Zieliński okładka strona 4: Okrężnica bagienna Hottonia palustris, fot. P. Łapiński Grążel żółty – Jezioro pereszpa, fot. Tadeusz Pawluk
Opracowanie autorskie i kartograficzne map:	EURO PILOT Sp. z o.o. ul. S. Konarskiego 3 01-355 Warszawa tel./fax. +48 22 664 37 20, +48 22 664 50 91 www.europilot.com.pl
Korekta	Jolanta Sieradzka-Kasprzak
Skład, łamanie	Ewa Chmielewska

© Zespół Lubelskich Parków Krajobrazowych
© Euro Pilot Sp. z o.o.

ISBN 978-83-8009-933-3

egzemplarz bezpłatny